

Зарубіжна література

УДК 821.112.2-31

Ольга Єнальєва (Миколаїв)

СПЕЦИФІКА ЗОБРАЖЕННЯ ДИТЯЧОЇ СУБКУЛЬТУРИ В НІМЕЦЬКОМУ ПСИХОЛОГІЧНОМУ РОМАНІ ДЛЯ ДІТЕЙ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-Х РОКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ К. БОЙЄ, М. ПРЕСЛЕР ТА Г. МЕБС)

Стаття присвячена розгляду специфіки зображення дитячої субкультури в німецькому психологічному романі для дітей. Зосередження уваги на основних атрибутах субкультури дитинства дозволило схарактеризувати особливості зображення взаємин дитини з однолітками у вищезазначеному підвиді реалістичної літератури для дітей першої половини 80-х років ХХ ст. (на прикладах творів «Пауль-щасливчик» Кірстен Бойє, «Кішки листопаду» Міріам Преслер та «Недільна дитина» Гудрун Мебс).

Ключові слова: психологічний роман для дітей, дитяча субкультура, Інший в літературі для дітей.

Психологічний роман для дітей є підвидом реалістичної літератури для дітей, що сформувався в Німеччині під впливом скандинавської літератури в середині 1970-х років. Пріоритетним у психологічному романі для дітей є зображення внутрішнього світу протагоніста, його думок, емоцій та почуттів. Тематика психологічного роману виходить за межі тих проблем, що раніше були притаманні літературі для дітей, в тематичному спектрі розмиваються межі між літературою для дорослих та дітей: у романах зображуються розлучення, тяжкі хвороби, самогубства, насильство в сім'ї, тема всиновлення тощо [9, с. 311]. Ареною подій виступає переважно сім'я (батьки), яка допомагає протиставити світ дорослих світу дітей. Проте в психологічному романі для дітей важливу роль відіграє також зображення взаємовідносин між головним героєм і його ровесниками. Ґрунтовне осягнення особливостей зображення світу дітей в цьому підвиді реалістичної літератури неможливе без комплексного аналізу зображеної у ньому субкультури дитинства, що і зумовило актуальність цієї статті.

Мета розвідки — детально проаналізувати елементи дитячої субкультури в німецькому психологічному романі для дітей першої половини 1980-х років. Об'єктом розвідки слугують три твори відомих авторів Кірстен Бойє «Пауль-щасливчик» (1985) [3], Гудрун Мебс «Недільна дитина» (1983) [6] та Міріам Преслер «Кішки листопаду» (1982) [7]. Передбачено вирішення

таких завдань: уточнення поняття «дитячої субкультури»; виявлення та описання основних елементів субкультури в німецькому психологічному романі для дітей.

Формування особистості дитини відбувається під впливом двох соціальних груп: групи дорослих та ровесників. Перша репрезентована, як вже було зазначено вище, переважно сім'єю, інколи сусідами, вчителями, тощо; інша — однокласниками, друзями, братами та сестрами. У соціальній психології дитинства для останньої групи існує позначення — дитяча субкультура, яке набуло поширення також у педагогіці та інших науках, що займаються питанням дитинства.

У широкому значенні під «субкультурою» розуміють культурну підсистему «офіційної» культури, поєднання специфічних соціально-психологічних ознак, що визначають стиль життя, ієрархію цінностей та менталітет носіїв. У вузькому значенні субкультуру варто розглядати крізь призму окремих способів людської життєдіяльності [1, с. 109]. Наприкінці 1970-х років відома фінська фольклористка Леа Віртанен вперше звернула увагу на той факт, що «дитяче суспільство» — це зразок «міні-культури», що існує по незрозумілим для дорослого середовища законам [2, с. 130]. Дослідженню дитячої субкультури присвячені зокрема роботи В. В. Абраменкової, М. Міда, І. С. Кона та інших учених.

На сьогодні не існує універсальної дефініції поняття «дитяча субкультура». Тому, базуючись на визначеннях дослідників [1; 2], я пропоную наступну робочу дефініцію: дитяча субкультура — це загальноприйнятий у дитячих співтовариствах комплекс культурних установок (зокрема цінностей, способів діяльності та форм спілкування, розваг), що сприяють формуванню особистості дитини та допомагають її соціалізації у суспільстві. Поняття дитячої субкультури ввійшло у вжиток в останні десятиліття, після того, як відбулося переосмислення ролі дитини в суспільному житті. З кінця 1970-х років дитина зображується рівноправним членом суспільства, маленьким дорослим. Про зміни в зображенні та сприйнятті дитини у Федеративній Республіці Німеччина в 1970-х роках говорять також у своїх розвідках провідні німецькі дослідники літератури для дітей та юнацтва (Ханс-Хайно Еверс [6], Ельвіра Армбрюстер-Гро [3] та інші).

До основних складових дитячої субкультури російська дослідниця В.В. Абраменкова зараховує ігри (рухливі ігри, змагання і т. д.); дитячий фольклор (дражнилки, лічилки, страшилки); дитячий правовий кодекс (знаки власності, право старшого і т. д.); дитячий гумор і міфотворчість; дитячу філософію (питання «чому?», думки про життя і т. д.); вигадуванням прізвиськ для ровесників [1, С. 110]. У своєму дослідженні я схарактеризую зображення дитячої субкультури в німецькому психологічному романі для дітей на основі вище перерахованих складових.

Спільною особливістю протагоністів обраних для дослідження творів є те, що автори зобразили їх як «Інших» серед ровесників. На думку Гудрун Шульц [9, с. 747], в літературі для дітей зустрічається 2 типи «Іншого»: «позитивний» (наприклад, Пеппі Довгапанчоха), який спонукає до обдумування норм поведінки в школі та вдома, ставить питання стосунків між двома поколіннями, пробуджує креативність читача, розширює світогляд. Другий тип — це дитина, яка від народження є Іншою, їй доводиться докладати багато зусиль [5, с. 3], щоб бути прийнятою ровесниками, працювати над собою, долати внутрішні психологічні перепони, працювати над фізичними вадами, часто — безуспішно. Для психологічного роману для дітей притаманний другий тип. Ціллю літератури, яка послуговується імагологічним прийомом, є розкриття проблеми того, як людина (дитина) реалізує комунікацію з суспільством та самим собою, як руйнується чи вибудовується її самоідентичність [9, с. 748]. Цей принцип чітко прослідковується і в обраних для аналізу психологічних романах для дітей.

У романі «Кішки листопаду» М. Преслер [8] зображене непросто життя восьмирічної дівчинки Ільзе, яка живе в неповній багатодітній родині. Вона найменша з чотирьох дітей і саме їй доводиться виконувати всю роботу по господарству. В школі героїня почуває себе ізгоєм, оскільки її зовнішній вигляд не достатньо охайний, навчання як і спілкування з ровесниками даються їй нелегко. Ільзе замкнута в собі, проте намагається не розчаруватися в людях і знаходиться в постійному пошуку себе і свого місця в цьому світі.

У ті моменти життя героїні, коли ровесники з тієї чи іншої причини відсувають її за межі свого кола спілкування, простежується зміна ставлення дівчинки до себе та оточуючих. Так, на початку роману, повертаючись зі школи і йдучи повз хлопчаків, що грають бляшанкою у

футбол, Ільзе чує вслід дражнилку. Героїня швидко тікає і плаче через свою безпорадність. Пізніше, однокласниця Ільзе Маріон, улюблениця класу, відмовляється з нею сидіти, привселюдно ображаючи її перед однокласниками. «Маріон каже: “Ільзе” гидка. Маріон каже: “Ільзе дурна”. Маріон каже: “Біля неї не повинна сидіти жодна нормальна дитина”» [8, с. 26] (тут і далі переклад мій — О. Є.). Героїня знаходить в собі сили дати відсіч, відповівши на моральне гноблення фізичною розправою і знаючи, що від цього постраждає в першу чергу вона сама. Але тепер Ільзе почувається спокійною, здається навіть, що вона пододала якийсь бар'єр своєї підсвідомості і ця дія допомогла їй почуватися впевненіше.

Ільзе була Іншою не лише в школі, але і вдома. Вона — наймолодша в сім'ї (крім неї є два старші брати і сестра). Її сестра Магда має проблеми зі здоров'ям, тому живе у батьків тата. Ільзе доводиться виконувати всю хатню роботу, що за гендерними стереотипами закріплена за жінками (матері часто немає вдома, вона переймається лише облаштуванням свого власного життя). Ільзе виконує й чоловічу роботу, відповідальність за виконання якої лежить на братах. Старший — Хорст — сам по собі, прохання та вказівки матері він не виконує, середній — Дітер, бере приклад з нього, поводить себе жорстоко по відношенню до молодшої сестри, хоча все ще досі має страх перед матір'ю. Ось один епізод із книги: «Хорст схопив її за руку і так міцно зжав, що Ільзе випустила виделку. “Ти це зробиш, і молись, якщо скажеш щось матері”, Ільзе зблідла, сильно боліла рука. “Так”, сказала вона...» [8 с. 58]. Спочатку Ільзе покійно виконує все, що від неї вимагають рідні, згодом намагається протистояти, проте безуспішно. Її позиція в сім'ї залишається незмінною протягом усього роману, але в неї є надія, що все покращиться в наступному році, оскільки мати чекає п'яту дитину і героїня вже не буде наймолодшою (дитячий правовий кодекс). Саме тому у останніх реченнях роману відображене єдине новорічне побажаннями в новорічну ніч Ільзе: «Нова дитина, думає вона. Це повинна бути дівчинка. Я бажаю собі, щоб вона була дівчинкою» [8, с. 206].

Єдиний співрозмовник-ровесник Ільзе — юнак Хельмут, який внаслідок нещасного випадку прикутий до ліжка і знаходиться в тотальній комунікативній ізоляції. Саме з ним вона ділиться своїми страхами, мріями, переживаннями. Ільзе і Хельмут обговорюють недитячі теми. Наприклад, темою однієї з їхніх розмов стало питання життя і смерті.

У романі змальований також такий компонент дитячої субкультури, як дитяча міфотворчість, а саме: — продукування забобонів. Так Ільзе захищається від зла. Прикладом може слугувати віра дівчинки в магічність числа 7. Вона часто по дорозі до школи загадує собі, що у випадку, якщо вона побачить 7 машин, її день буде вдалий. [8 с. 24].

Наступний елемент міфотворчості — вигадка Ільзе про вбивцю та захований труп, покликана привернути увагу двох дівчат, з якими Ільзе вирішила спробувати потоваришувати. Ільзе бракує спілкування, вона намагається всіма доступними їй шляхами подолати ізоляцію, в якій вона живе, проте всі її спроби були марні. Наприкінці роману дівчинці залишається лише надія.

Роман Г. Мебс «Недільна дитина» [6] описує короткий період з життя восьмирічної дівчинки, яка живе в сиротинці та мріє про батьків. Розповідь ведеться від першої особи. Світ дитини зображений її очима та через призму її сприйняття. Дитяча субкультура репрезентована в романі такими ж сиротами, як і сама героїня. За словами Недільної дитини (ім'я дівчинки не згадується протягом всього роману), вона знаходить спільну мову з однокласниками та з тими, хто проживає в сиротинці. Але не завжди. Вона почувається Іншою, тому що всі, крім неї та юнака з дефектами мовлення, зустрічаються з батьками на вихідні.

Коло спілкування героїні з ровесникам обмежене двома особами: дівчиною Андреа, з якою вона вимушена ділити кімнату в сиротинці, та юнаком Карлі, котрий має дефекти мовлення і через це є аутсайдером

Андреа старша від героїні на два роки і за правом старшинства (елемент дитячої субкультури, перейнятий зі світу дорослих) може обирати перша: наприклад, місце в двоярусному ліжку. Недільна дитина не відчуває гострої потреби в спілкуванні, але з Андреа вони залюбки фантазують, вигадуючи розкішне життя з батьками, діляться враженнями про вихідні. Тобто у них довірливі стосунки, але доти, доки Недільна дитина без дозволу не бере блузку Андреа. Врятувати ситуацію допомагає настільна гра, в якій головна героїня свідомо програє, щоб заглибити свою провину.

Карлі молодший від головної героїні. Через його ваду Недільна дитина також не бажає з ним спілкуватися. Так вона описує юнака на початку роману: «Карлі набагато молодший від мене, тому я з ним не граюся, а ще він постійно пускає слину, коли розмовляє, та ще й шепелявить, в нього точно щось з головою не в порядку, а його волосся, мов солома. Таке ж жовте і жорстке» [6 с. 12]. Проте після першої зустрічі зі своєю недільною мамою (пари або самотні люди беруть на вихідні дітей з сиротинця, проводять з ними час, купують їм подарунки) Недільна дитина починає відчувати жаль до Карлі, оскільки недавно сама була Іншою через відсутність батьків. Між дітьми встановлюються довірливі стосунки, та Недільна дитина починає приділяти більше часу юнаку. Карлі їй віддячує тим же, коли, зокрема, приходиться їй заспокоїти після сварки з Андреа та приносить цукерку.

У цьому романі прослідковуються всі елементи дитячої субкультури. До ігрових елементів належать настільні ігри та ігри, які сама героїня називає дитячими, наприклад, «Meine-Mutter-schneidet-Speck-und-schneidet-dir-den-Finger-weg» (дослівно: «Моя мати ріже сало і відріже тобі палець») [6 с. 163].

Вартий уваги також дитячий фольклор, зокрема різноманітні присяги, яких діти вимагають один від одного чи навпаки дають один одному [6 с. 75]. У дитячому світі присяга відіграє важливу роль, вона непорушна, обов'язкова, і тільки їй можна вірити. Хоча Недільна дитина і змінила своє ставлення до Карлі, але змусила його заприсягтися [6, с. 164], що він не показуватиметься на очі її Недільній мамі Улі, тому що це її недільна мама. Право власності — ще один елемент дитячої субкультури.

Своєрідно представлена дитяча філософія у романі: піднімаються — питання життя, дружби, добра та зла. Оскільки розповідь ведеться від першої особи, то всі ці проблеми розглядаються з дитячою безпосередністю. Наприклад, героїня роздумує, взяти без дозволу блузку — це добре чи погано взяти без дозволу блузку, якщо маєш намір її повернути, а береш, щоб сподобатися довгоочікуваним батькам?

Головний персонаж роману К. Бойє «Пауль-щасливчик» — восьмирічний хлопчик, якого усиновили ще немовлям. Він відчувається цілком щасливим в родині. Пауль не має проблем зі спілкуванням з однолітками, проте він також Інший через расову приналежність — він темношкірий. Цей фактор впливає на визначення його ідентичності.

Пауль не авторитетний серед однокласників, проте він не відчувається ізгоєм. Його кращий друг Андреас навчається в одному класі з ним. Але інколи виникають неприємні ситуації, пов'язані з кольором шкіри юнака. Так, наприклад, Пауль виявив бажання грати янгола в різдвяній п'єсі, але однокласники та вчитель були проти цього, адже темношкірих янголів не буває. Усвідомлення себе Іншим, не схожим на однокласників, спочатку викликає в головного героя почуття паніки та бажання втекти, проте це робить його сильнішим, він усвідомлено ідентифікує себе з Іншим, проте не соромиться цього.

У романі також зображені інші компоненти дитячої субкультури, але вони не настільки яскраво виражені, як у розглянутих вище творах. Пауль багато вільного часу проводить за різноманітними рухливими іграми з друзями на подвір'ї. У творі подані дитячі роздуми на філософські теми: роль біологічних батьків, питання расизму в сучасному суспільстві, відносини між дітьми та дорослими. Автор вкладає ці питання в уста героїв і намагається дати безпосередню, певною мірою наївну і водночас філософськи обґрунтовану відповідь.

Отже, можна зробити висновки, що в німецькому психологічному романі для дітей початку 1980-х років активно порушується проблема самоідентичності дитини в світі. Формування особистості дитини відбувається під впливом двох світів: світу дорослих (представлена в романі переважно сім'єю) та світу однолітків (однокласники, сусіди, друзі, рідше — брати та сестри). Дитячий світ — це моделювання дітьми поведінки дорослих, проте зі своїми модифікованими правилами. Дитяча субкультура є одним з факторів, які формують особистість героя, в ній він випробовує та знаходить собі притаманні моделі поведінки. Варто відзначити, що головні герої романів зображуються переважно інтровертами, невпевненими в собі, Іншими по відношенню до своїх ровесників. Проте, саме самоідентифікація серед ровесників допомагає подолати певні комплекси (як в романах К. Бойє «Пауль-щасливчик» та Г. Мебс «Недільна

дитина») чи навпаки не знайти себе (роман М. Преслер «Кішки листопаду»). У будь-кому випадку, детальне зображення дитячої субкультури в психологічному романі для дітей наближає його максимально до реальності й дає можливість юному читачу відчутти переживання героїв.

Список використаної літератури:

1. Абраменкова В. В. Социальная психология детства / В. В. Абраменкова. — Москва: ПЕР СЭ, 2008. — 431 С.
2. Полкова Т. Д. Методология исследования детской субкультуры / Т. Д. Полкова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — 2011. — №3(9). — С. 129–136.
3. Armbröster-Groh E. Der moderne realistische Kinderroman: Themenkreise, Erzählstrukturen, Entwicklungstendenzen, didaktische Perspektive / Elvire Armbröster-Groh. — Frankfurt am Main; Berlin: Lang, 1997. — 275 S.
4. Boie K. Paule ist ein Glücksgriff / Kirsten Boie. — Hamburg: Verlag Friedrich Oetinger, 2010. — 128 S.
5. Dahrendorf M. Außenseiter in der Kinder- und Jugendliteratur / Malte Dahrendorf // Lehren und Lernen. — 1995. — H. 5. — S. 3–12.
6. Ewers H.-H. Die Emanzipation der Kinderliteratur. Anmerkungen zum Kinderliterarischen Funktionswandel seit Ende der 60er Jahre / Hans-Heino Ewers // Zwischen Bullerbü und Schewenborn. — München: IRIS, 1995. — S. 16–29.
7. Mebs G. Sonntagskind / Gudrun Mebs. — Düsseldorf: Sauerländer Verlag, 1983. — 190 S.
8. Pressler M. Novemberkatzen / Miriam Pressler. — Weinheim Basel: Beltz&Gelberg, 1990. — 206 S.
9. Schulz G. Außenseiter als Thema der Kinder- und Jugendliteratur / Gudrun Schulz // Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur / Wilhelm Steffens. — Baltmannsweiler: Schneider-Verlag Hohengehren, 2000. — S. 746–766.
10. Steffens W. Der psychologische Kinderroman — Entwicklung. Struktur. Funktion / Wilhelm Steffens // Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur / Wilhelm Steffens. — Baltmannsweiler: Schneider-Verlag Hohengehren, 2000. — S. 308–332.

Peculiarities of Description of Children's Subculture in German Psychological Novels for Children Written in the 1980s (on the Basis of Works by Kirsten Boie, Miriam Pressler and Gudrun Mebs)

The article deals with the main features of children's subculture in psychological novels for children. The principles of subculture (childish sports, humour, children's philosophy and mythmaking) in the structure of the work of art are described and analyzed in the paper. The conclusion is that in the psychological novels for children written in the 1980s the point of self-identity in the relationships between peers raised. Realizing their self-identity helps the main characters to overcome inhibitions and solve problems.

Key words: German psychological novel for children, children's subculture, subculture attributes.